

SZEMLE

NEM GYENGÉBB NEM

Legalábbis ezt mutatják a most már nem csak az általános (és mentális) egészségre, hanem az iskolai teljesítményekre vonatkozó statisztikák is; mondhatni szinte: a bölcsődétől az egyetemig. A dolog odáig fajult már, hogy a *The Economist* kihalásra ítélt dodo madárként emlegeti a férfinetemet egy expresszionista, sikoloszerű karikatúrával ingerelve a gyengébb idegzetűeket (tehát nem is biztos, hogy a nőket). A képen egy borzadó kismama hasában egy elvetemültségben és önpusztításban teljesen kifejtett hímnemű látható, amint dobozos sört dönt magába és egy kézigránát biztosító szögén matat az ujjá. (Hagyjuk most azonban a terroristák vagy a háborús bűnösök közötti nemi megosztás kérdését.) A cikk adatok lélegzetelállító sorozatával hitelesítve fejtegeti, hogy milyen kevés esélye van a tesztoszteron hormonnal megvert nemnek, hogy saját és férfitársai gonoszágát és butaságát (lásd beteges közigazgatás, vétre menő vetélkedés, pénz-hajhászás, ön- és köznyezetrombolás, alkohol és nem utolsó sorban persze: a nők) túlélje. Mindehhez pedig a magyar, aktív korú férfiak életkor alakulásával is lehetne néhány adalékot szolgáltatni, különösen a rendszerváltást követő éveket illetően.

Az általunk ismertetni kívánt nemzetközi, tanulmányokból vagy inkább jelentésekből összeállított kötet nem jut el a biologizálás mélységéig, de jócskán vannak azért a fentieket alátámasztó megállapításai. A Laval Egyetem (Quebec, Kanada) gondozásában jelent meg angol és francia nyelven, 1994-ben a Femmes et Éducation: Politiques Nationales et Variations Internationales (Série Études et Recherche). A *nők és az oktatás: Nemzeti irányvonalak és az országok közötti különbségek* címmel, Margaret B. Sutherland és Claudine Baudoux szerkesztésében. A kötet 13, igen sokféle országból ad helyzetképet a nők oktatásügyi pozícióit és problémáit illetően: a fejlett Európából és Amerikából ugyanúgy, mint például Japánból, Zimbabwéból, Sri Lankából, Burkina Faso-ból és – hazánkból. Őva int azonban messzemenő következtetésektől az egyes országok mélyebben tanulmányozása nélkül. A különböző kultúrák adta háttér tehát ugyan-csak változatos, az összehasonlíthatóság alapját – a könyvszerkesztői szerint is – inkább csak a felmérési szempontok és a vizsgálódás közelítésmódjának hasonlósága szolgáltatja, s még csak nem is a problémák aktualitásának erőssége vagy az azonos stádiumban levősége.

Az aktualitást illetően még kétségeink is lehetnek a hazai viszonyok között. A nők oktatásügyi helyzetének szemügyre vétele – ez a könyvszerkesztők egyik megállapítása is –

pillanatok alatt a nők szélesebb értelemben vett társadalmi állásának összefüggései perspektívájába fog helyeződni, ahol pedig az egyéb történések kavalkádjában még nehéz megjósolni, hogy hol is fognak húzódní azok a frontok, amelyek mentén a nyíltabb-rejtettebb hátrányos megkülönböztetés ellen majd küzdeni lehet. A magyarországi helyzetről szóló beszámoló szerzője, Forray R. Katalin is felsorakoztat ugyan kemény, statisztikailag is alátámasztott tényeket és tendenciákat is, de megállapítja, hogy „...nem lehet még világos fogalmunk azokról a rejtett folyamatokról, amelyek az iskolákban folynak (...). A törvényileg garantált emancipáció és koedukáció ellenére szelekció és kontraszelekció történik az oktatási intézményekben, s a fiú- és lányiskolákat nem a törvények hozzák létre, hanem a társadalmi értékek.” (A fiú- illetve lányiskolák itt a presztízsük mértékét jelentik, gondolhatjuk, melyik nem javára.)

Az ilyen vagy olyan módon és szinten megfogalmazott törvények és rendeletek (amelyek pedig az adott oktatáspolitikai legmegfoghatóbb eszközei) és/vagy a mélyebben meghúzódo társadalmi, a kultúra építőelemeit adó értékek kettségének, a két dolog különbségének számbavetele az egyik olyan összevethető eredmény, amelyet a szerzők többsége felmutatott. Uruguayban például bár 1938 óta van politikai szavazati joguk a nőknek, azt követően pedig a munkakörülményeikre és szakképzésükre vonatkozó, részletekbe menő törvénykezésük és ezzel párhuzamosan jelentős eredményeik a nők iskolázása terén, a hagyományos attitűdök viszont szinte semmit nem változtak. Japánban, amelynek lányainál és asszonyainál ma már nem sok országban gazdagabbak és képzetebbek a nők, az 1946-ból származó alkotmány írja elő – igaz, a győzők jogán akkor némi amerikai rásegítéssel – a nemek közötti egyenlőség tiszteletben tartását (az oktatásban, de a családi életben is!), a szakma- és munkaválasztás szabadságát és az egyenlő feltételekkel történő alkalmazás kötelmét. Az oktatási alaptörvények továbbá ezen felül is kiemelik a koedukáció, az egyenlő lehetőségadás, a kölcsönös együttműködés és tiszteletadás kritériumát. A japán világ azonban mintha nem e törvények szellemében működné (lásd *The Economist*, 1996 június 1.; Feminism Reaches Japan). Bár a nők gyermekvállalási készsége ma már modernnek mondható (1,46 az 1947-es 4,54-ről) a családon belüli és kívüli szerepvállalás még nemigen. A politikában, ideértve az oktatásügyet is, alig-alig vannak jelen, de például a vállalati felső vezetésben is csak 3%-os a nők részesedése. A szerepek leosztását illetően mindezt még egy hivatalos felmérésnek azzal az eredményével is érdemes összevetni, amely szerint a japán férfi átlagosan hat percerőt

egy nap házimunkával. (Tapasztalatból mondhatjuk, hogy ez pedig sokszor még a nekiveselkedéshez is kevés.) Nem csoda tehát, ha a törvényhozók (férfiúi) lelkiismerete 1986-ban az egyenlő alkalmazási feltételek biztosítása törvényének elfogadását diktálta, aminek eredményességéről csak annyit – talán éppen a törvényi szankcionálás részletezésének egyszerű elmulasztása miatt –, hogy a japán nők még mindig csupán az 57%-át keresik annak, amit férfi társaik, már ha egyáltalán sikerült a például a friss diplomásokra váró fejenkénti 0,45 állásból elcsípi valamelyiket. (A végzős fiúkra mellel 1,33 állás vár.) A beszédes módon „irodai virágszálaknak” is nevezett női alkalmazottakra azután sokszor zsákutcás adminisztratív munkakörök várnak, amelyeken mosolygásra, fénymosolásra és teafelhasználásra fordítódik energiájuk, s még csak azt sem engedik meg nekik – ami pedig a munkahelyi előmenetel egyik előfeltétele volna –, hogy este 10 után is benn maradjanak, ha a magasságos cég érdeke úgy kívánja.

Papíron azonban úgy tűnik, hogy minden a precízen lefektetett központi törvények legnagyobb rendjében folyik, s ha csak ezt néznék, akkor esetleg egy kislány Angliából – ahol, mivel nincs irott alkotmány, a nők jogaira sincs alkotmányos védelem, s ahol az idevágó ügyekben még az 1988-as központosító oktatási reformtörvény után is a helyi oktatási hatóságok belátása az elsődlegesen döntő – szívesebben járna Japánban iskolába, aztán egyetemre, majd pedig munka után. Az angol szerző azonban szerényen megjegyzi, hogy ha azt várjuk, hogy a hozzáállás helyi szinten változzék meg, akkor talán a helyi közösségben bevezetett, kis lépésenkénti következetes módszer jobb, mint a magasságos messzeségből való kormányzás.

A szerkesztők általánosításra vállalkozó néhány konklúziójának egyike, hogy a sokszor aktuálpolitikailag motivált törvények „kirkatbarendezése” csak egy dolog, amit az egyes országok oktatáspolitikájának vizsgálatakor szemügyre kell venni, s a többi a kivitelezés hatékonysága, valamint a női egyenjogúság érvényesülését esetleg még jobban befolyásoló szociálpolitikai, egészségügyi és munkaügyi – sokszor nagy szavak nélküli implicit – törvénykezés, valamint a női-férfi szerepeket is nagyban meghatározó társadalmi értékrendszer alakulása összefüggéseiben kell megvizsgálni. Forray R. Katalin is megállapítja, hogy bár Magyarországon a lányok előretörése a gimnáziumban töretlenül folytatódni látszik, ami szigorúan iskolaiügyi szempontból eredménynek könyvelhető el, ugyanakkor a munkaerőpiacon több szempontból is hátrányba kerülhetnek az alacsonyabb, de hasznosíthatóbb képzési formákat igénybevevő fiúkkal szemben. Innen pedig már könnyen arra a következtetésre tudott jutni, hogy a gimnáziumokba azért jut be több kislány, mert a fiúk előzékenyen átengedik nekik azokat a helyeket, amelyekről kikérülve a társadalom által kevésbé honorált munkahelyekre lehet csak bejutni. Bezzeg, ha az egyetemi felvételt nagy eséllyel oktató – ma már talán különösebb mérlegelés nélkül is elitin-

tézményeknek nevezhető – gimnáziumokról van szó, akkor ott már a fiúk is megjelennek, sokszor – ilyen-olyan machinációkkal – könnyebb bebocsátást is nyerve, mint a lányok. Talán mert a fiúk nagyobb száma önmagában is nagyobb presztízt jelent az iskolának. A szakmai képzés tekintetében is megállapítható, hogy a hagyományosan női szakmák kevesebbet fizetnek, s az esetleg idekerülő fiúk is inkább kudarcként élik majd meg a pályaválasztást. Kész az ördögi kör tehát, amelybe a pályakezdő lányok látszanak leginkább bezárva, s még akkor nem is néztük azt az újabb keletű kihívást, amelyet a gyerekvállalás és időzítésének egyre fokozódó jelentősége és kockázata támaszt.

A lányok iskolai és az azt követő (esély-)jegylenősége tehát korántsem csak a deklarált elveken és az oktatási statisztikák eredményein múlik. Magyarországon a szocializmusban nagy eredménynek könyveltük el a női foglalkoztatottság, s ezzel együtt a női iskolázottság szintjének rohamos növelését, most pedig hasonlóképpen ünnepeljük a család szerepének a megerősödését, ami – sok esetben – rövid távon legalábbis, inkább kényszerként jelentkezik az állami szerep- és felelősségvállalás drasztikus csökkenése fényében. A családok egyre kevésbé veszik igénybe a különböző házimunkát segítő szolgáltatásokat vagy a gyermekintézményeket. A kétszülős háztartásokban ez utóbbi 44%-ról 33%-ra, az egyszülősökben pedig 53%-ról 33%-ra csökkent a tíz évvel ezelőtti állapothoz képest (*Népszabadság*, 1996 június 18.; Hámor Szilvia: Egerút a fakanál). A rendszerváltásaink, amiket pedig inkább a férfiak csinálnak, úgy látszik tehát, a nőkre rónak nagyobb terheket, legalábbis az átmeneti időszakokban.

A könyvben szereplő országoknak egyébként mindegyike eredményekről tudósít a nők iskolázása és iskolázottsága terén, leggyakrabban az egyre nagyobb részvételi arányukra hivatkozva az egyre magasabb szintű iskolatípusokban (a gimnázium vonatkozásában itt Magyarország külön szerepel). Ez alól csak az oktatási expanzió alacsonyabb fokán álló fejlődő országok voltak kivételek, ahol még a hagyományoktól ihletett iskolából való visszatartás is előfordul, illetve az, hogy ha már küldeni kell, akkor legalább fiú legyen az, aki elkerül otthonról. Abban természetesen ők is osztoztak, hogy a női munkavégzés hagyományosan kisebb elismertségnek örvend, mint a férfiaké, s ennek fényében sok országban elsődleges eredményként ünnepeleik a magasabb kvalifikáltságú és presztízsű, korábban férfi dominanciájú képzésben (orvos, jogász, üzleti szféra) részvevő nők számának tendenciaszerű emelkedését. Erről sok szerző könnyen áttekinthető és tanulságos kimutatásokkal is szolgál, amelyek közül talán az Egyesült Királyságból származó emelkedik ki leginkább, ahol 1977-hez képest 1987-ben minden(!) fakultáson és szakon emelkedett – esetenként 10–15–20%-kal is – a női egyetemisták részaránya. A tudományterületek közül e tekintetben a matematika és a fizika maradt le a legszembetűnőbb módon, s ennél a ponton el lehet gondolkodni a természetes

hajlamok és a hagyományos szakterület-választás összefüggéseiben, mint ahogy a tanulmány szerzők ezt több helyen meg is tették. Érdekes adalék ehhez, hogy egy 1990-es (*The Economist*, 1996 június 22.; *The Science of Sexual Discrimination*) felmérés szerint magasan Magyarország vezet (kb. 47%-kal) az egyetemi fizika tanszékek női oktatóinak arányát illetően egy igencsak vegyes ország-összehasonlításban. Ebben a rangsorolásban egyébként éppen a legfejlettebb helyeken – Nagy-Britannia, Norvégia, USA, Nyugat-Németország és sereghajtóként Japán (2–3%-kal!) – büszkélkedhetnek a legkisebb számú női tudóssal. Talán mert a tudományok művelésében ott még van pénz, amivel a férfiak is ugyancsak tisztában vannak? És mi vajon nem fogjuk a szocializmus oktatásügyi vívmányait a piacgazdaság túlságosan csak a gyorsan eladható és konzumálható termékekben gondolkodó kapitalista vívmányaival lerombolni?

Sok helyen a szerves történelmi fejlődés, míg más országokban pedig éppenséggel a szervesen és radikális hozott jelentős változásokat a sokat emlegetett – a nők tanulása és munkavégzése iránti – attitűdök változása terén. A vizsgált országok közül Japán és Magyarország esetében (ahol pedig Forray szerint – főleg a perifériák esetében – az erőltetett iparosításba és a városiasított modernizációba elsősorban a férfi munkaerőt vonták be) értékelik vízválasztóként a II. világháborút. Az egykori gyarmatok esetében pedig a változások felgyorsulását e téren a függetlenné válás hozta meg.

A hagyományos attitűdök továbbélése, időnkénti felerősödése sok helyen a valláshoz kötődve történik. Az olaszországi jelentésben szóvá is tették a katolikus egyház erős, esetenként az egyoldalúságtól sem mentes hatását az anya- és családképre. Más nyugati országokból a nők lelkesítő pályaválasztásának ellentmondásos társadalmi megítéléséről számolnak be. Az erősödő iszlám hatás következtében pedig (például Burkina Faso-ban) a szülők a Korán tanítású iskolákat részesítik előnyben az állami közoktatási intézményekkel szemben, ami pedig óhatatlanul a férfi-női szerepek visszamerevedését vonhatja maga után. A vallás hatása mellett vagy azzal párhuzamosan sok helyen differenciáló tényezőként említették a városi illetve a falusi közeget, mely utóbbi kevésbé ad lehetőséget a nők önálló, öfenntartott, az önértékelést magabiztosabbá tevő munkavégzésére. Nem túl direkt módon ugyan, de idekérdzik az a megjegyzés is, hogy amíg a fejlett világban a nők iskolázási eredményei a női munkavállalás és vállalkozás expanziójában is megmutatkoznak – az Egyesült Államokban például a nők által betöltött álláslehetőségek megugrásával külön lendületet adva az elmúlt években pangó gazdaságnak (lásd *The Economist*, 1996 június 8.; *The Wealth of Women*) –, addig nálunk, az egyébként hasonlóan figyelemreméltó oktatási eredmények mellett, a női munkába lépés csökken, főleg a pályakezdőkénél és a „főállás lehetőségét” kihasználni tudó mamáknál.

A fentebb emlegetett attitűdök általában inkább kívülről ható tényezőkként befolyásolták a lányok iskoláztatását.

Forray R. Katalin viszont a magyarországi helyzetjelentésben egy érdekes belső attitűdváltozásra hívja fel a figyelmet egy ugyanolyan vizsgálat 1971-es és 1982-es eredményeinek változásával. E szerint a tizenéves lányok pályaválasztási szándékaiban – a korábbihoz képest és a fiúkéval összehasonlítva – erősödött a társadalmilag elismertebb és értéke-sebb munkavégzés iránti vonzódás, különösen falun és az alacsonyabb társadalmi rétegekben.

A kötet több szerzőjénél is felmerül – a már kifinomultabb szempontok szintjén és a fejlett olaszoknál, amerikaiaknál és briteknél, a japánoknál is nagyon; a magyaroknál pedig egyáltalán nem – az iskolai tananyagok nem sztereotipizálásának kérdése, valamint az, hogy ez mennyire lehet hátrányos a lányok számára. Az Egyesült Államokban például a feminista csoportok három évig tartó lobbizásának eredményeként létrejött egy törvény 1974-ben, a nők oktatási egyenjogúsításának szándékával, amit 1978-ban még ki is bővítettek. E törvény kitételeinek megvalósítása érdekében 1979-ig 21 millió USD-t(!) fordítottak a tananyag diszkriminációtól és sztereotipizálástól való megtisztítására. Az általános előrelépés ezen a fejlettségi szinten már ugyancsak nehéz, s olykor komoly ellenállásba is ütközhet, különösen az olyan rendszerekben, ahol az egyes helyi oktatási hatóságok vagy iskolák szabadon választhatnak a tankönyvek közül.

A tanulmányok hangvétele és szempontjai általában tárgyilagosak voltak, mentesek a nagy felfedezések és deklarációk eufóriájától. A spanyol jelentés szerzője ellenben tett egy érdekes megállapítást, aminek taglalására egy egész fejezetet szentelt. Az 1970-es koedukációs törvény óta minden spanyol állami általános és iskolában vegyes oktatás folyik. A magánintézményekben ez nem kötelező, de akkor az állami támogatás sem jár. Az új keletű tapasztalatokból Victoria Gordillo pedig nem arra a következtetésre jutott, hogy azóta nagyobb az egyenlő lehetőségek biztosításának az esélye, hanem, hogy „elfűsödik” a lányok oktatása, s mivel a fiúk nagyobb odafigyelést, több fegyelmezést követelnek a tanártól, ezért a lányokra még kevesebb idő is jut.

Lehetnek tehát még meglepő fordulatok az iskolai nemi esélyegyenlőség megítélését illetően. A könyv összegző értékelésének egyik rövid megállapítása szerint a magyarországi női mozgalmak zászlót bontottak már. Talán csak nagy a szélcsend? Mélyreható változások történnek pedig a nők életében, s hogy ez az oktatásügyben várhatóan hogyan artikulálódik, arra talán már ad is néhány tippet az *Educatio* e száma.

(*The Male Dodo. The Economist*, 1995 december 23. – 1996 január 5.)

Teski Tibor

